

УДК: 37 (477.87) : 351.851 (439)

Р.С. ФАТУЛА

МАДЯРИЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Фатула Руслан Степанович – аспірант Закарпатського державного університету

Дана стаття висвітлює процес мадяризації освіти на Закарпатті в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автор аналізує законодавчу базу та практику втілення освітньої політики угорського уряду в регіоні. Спираючись на факти і свідчення сучасників, він доводить, що метою цієї політики була насильна асиміляція національних меншин Угорщини.

Ключові слова: мадяризація, асиміляція, освіта, національні меншини, Закарпаття.

Данная статья освещает процесс мадяризации образования на Закарпатье в конце ХІХ – начале ХХ вв. Автор анализирует законодательную базу и практику воплощения образовательной политики венгерского правительства в регионе. Опираясь на факты и свидетельства современников, он доказывает, что целью этой политики была насильственная ассимиляция национальных меньшинств Венгрии.

Ключевые слова: мадяризация, ассимиляция, образование, национальные меньшинства, Закарпатье.

Current article reveals us the process of hungarization of education in Transcarpatia in late 19th and early 20th century. An author analyses legislation base and practices of realization of educational policy of Hungarian government in the region. Relying on the facts and witnesses of contemporaries, he proves that the purpose of this policy was a violent assimilation of national minorities of Hungary.

Keywords: hungarization, assimilation, education, national minorities, Transcarpatia.

© Р.С. Фатула, 2011

Національні меншини – це сталий, традиційний структурний компонент «політичних націй» у сучасних європейських державах. Для України, як для держави багатонаціональної, питання нацменшин є особливо актуальним і потребує постійного вивчення та аналізу. Їх роль у нашій країні невіддільно зростає, тому на порядку денному стоїть теоретичне і практичне завдання – вироблення власної концепції національної політики. У цьому зв'язку виникає необхідність розглянути і проаналізувати історичний досвід. Особливий інтерес представляють випадки, коли нацменшинами були самі українці. Так, починаючи з 1867 р., часу укладення дуалістичної угоди, русини Закарпаття опинились у складі угорської частини Австро-Угорської монархії, і, на думку багатьох учених, були найбезправнішими з усіх західних українців майже в усіх відношеннях. А вже після введення дуалізму насильна асиміляція неугорського населення країни прийняла більш жорсткі форми. Та найбільш загрозливих форм політика мадяризації набула в освітній галузі.

Першим, хто звернув значну увагу на цю проблематику, був британський учений Р-В. Сітн-Вотсн, який викрив насильну політику асиміляції нацменшин Угорщини ще за часів її здійснення. Його праця [11], що вийшла у 1908 р., містить численні матеріали та документи, які доводять, що мадяризація освіти на Закарпатті була частиною цілеспрямованої акції угорського уряду проти національних меншин по цілій країні. Це підтверджує у своїй праці [9] ще один сучасник – російський професор О. Петров, який тривалий час жив і працював у Празі, регулярно відвідував Закарпаття. Згодом ця проблематика потрапила в поле зору радянських учених. У працях В. Неточаєва [6, 7], О. Хичія [10] та інших аналізуються причини про-

ведення політики мадяризації, подаються цінні статистичні дані і факти щодо розвитку освіти на Закарпатті у згаданий період. Після 1991 р. побачили світ ще ряд праць, які так чи інакше торкаються цієї тематики. Зокрема, дослідження І. Мандрика [3, 4], Н. Макаренко [2], С. Папа [8] та інших містять нові факти, оцінки і погляди на ці події.

Метою статті є висвітлення процесу мадяризації освіти на Закарпатті в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автор ставить завдання: проаналізувати законодавчу базу та практику втілення освітньої політики угорського уряду, розглянути основні тенденції цього процесу і визначити наслідки.

Дуалістична угода 1867 р. забезпечувала угорській еліті верховенство над іншими національностями, які складали більше половини населення країни. Одночасно вона зумовила наростання угорського націоналізму, розкрила перед ним вільний простір [3; с.117]. Політика мадяризації охопила майже всі сфери суспільного розвитку і особливо – освітню галузь. У 1848 р., коли міністром освіти був барон Д. Ейтвеш, спалахнуло повстання, яке перешкодило навіть обговоренню його освітніх реформ. Система, введена Л. Туном, була повністю анульована у 1860 р. На жаль, нічого більшого визначеного не замінило її, і таким чином до 1867 р., коли була відновлена конституція, угорська освіта перебувала у стані хаосу, що межує з анархією [11; с. 207].

У листопаді 1868 р. було видано закон, що декларував нацменшинам, які проживають компактно, освіту дітей їх рідною мовою. Однак на практиці, через відсутність механізмів впровадження, він поклав край перспективі існування національних шкіл неугорських народів, фактично відкрив шлях до мадяризації населення Угорщини [2;

с. 179]. Закон «Про національне рівноправ'я», що був прийнятий 1 грудня 1868 р., остаточно закріпив принцип, за яким громадяни Угорщини становлять одну політичну угорську націю, до якої б національності вони не належали. Перший параграф цього закону юридично закріпив державний статус угорської мови у всіх сферах державного та суспільного життя [4; с. 95]. Уже в 1874 р. газета угорського Міністерства освіти для народних учителів, яка з 1868 – 1873 рр. виходила сімома мовами народів Угорщини, стала друкуватися лише угорською [5; с. 76].

Активним курсом на мадяризацію позначився кабінет К. Тісо (1875 – 1890), який вважав, що «мадяри здобули цю державу для мадярів, а не для інших. Тому зверхність і гегемонія мадярів сповна виправдані» [2; с.179]. Отже, поглинання інших національностей стало головним завданням внутрішньої політики уряду протягом 1875 – 1890 рр.

Новий освітній закон (XVIII. 1879) починається з того, що припускається потреба у можливості запропонувати кожному громадянину знання угорської мови як «мови державної». Потім тривають міркування про те, щоб зробити угорську мову обов'язковою в кожній початковій школі країни. Таким чином, угорська мова вводилася як обов'язковий предмет у програми всіх народних шкіл, гімназій. Надалі ніхто не міг отримати викладацький диплом або бути призначеним на посаду шкільного вчителя, якщо не зумів показати достатнє знання угорської мови (§§ 2-3). Засвідчувати їх рівень угорської відтепер мав державний інспектор шкіл (§ 6) [11; с. 216]. Таким чином, цей інспектор отримував всевладдя, і викладачі всіх кваліфікацій вимушені були залежати від нього. Інститути викладачів, що належали неугорським церквам, опинились під пильним наглядом державних урядників, які стежили, щоб там вивчалася виключно угорська мова, а рідна мова не вживалася. У сільських школах було встановлено вивчення угорської мови протягом 26 годин щотижня, так що на інші предмети не вистачало часу [8; с. 360]. Тоді ж було скасовано «рутенську» мову, як обов'язкову в народних і греко-католицьких школах, гімназіях [2; с. 179]. У середніх школах тільки релігія викладалася рідною мовою, та й то лише до 1890 р. [10; с. 339]. Закон 1879 р., встановивши угорську мову обов'язковим предметом в усіх початкових школах і нав'язуючи нові кваліфікації вчителям неугорських шкіл, відкрито суперечив набагато ліберальнішому Акту 1868 р., і ще більше Закону про національності того ж року [11; с. 170].

1880 рік відзначився спробою запровадити латину замість кирилиці. З 1881 р. русинську мову не складали на випускних іспитах у школі. З 1883 р. угорська мова і література вводилися як обов'язкові предмети в гімназіях і реальних училищах [1; с. 3]. Наступним кроком став шкільний закон 1890 р., який запроваджував нову систему організації освіти, а саме: народна школа поділялася на елементарну, вищу народну, міщанську. Елементарні народні школи могли бути церковними, державними і приватними. Між церковними

і державними школами істотної різниці не було: вони утримувалися за рахунок «шкільного податку», який сплачувало місцеве населення. Вищих і середніх шкіл з народною мовою навчання на Закарпатті взагалі не існувало. Такі школи могли бути лише державними і тільки з угорською мовою навчання [2; с.179].

Ескалація процесу мадяризації відбулась після видання нового шкільного закону 1893 р.. Так званий «закон Аппоні» передбачав переведення на угорську мову навчання всі школи, в яких не менше 20% дітей вважало її рідною мовою. Сучасник О. Петров свідчить, що статистика Угорщини також служила великій «мадярській ідеї» (magyar eszme) [9; с. 7]. Російський учений у своїй праці [9] аргументовано доводить, що влада користувалася статистикою як засобом хоч на папері збільшити чисельність пануючої народності, а потім ці статистичні дані бралися за основу різних заходів у справах освіти, адміністрації, суду, самоуправління [9; с. 4]. Як наслідок, з кінця XIX ст. сотні народних шкіл, які утримувалися коштами місцевих громад, перетворювалися на так звані змішані двомовні школи, в яких все навчання проводилося угорською мовою і за угорськими підручниками, а рідна мова викладалася як окремий предмет. Водночас кількість годин викладання угорської постійно збільшувалися. Так, у 1879 р. – 2 год. на тиждень, у 1902 р. – 8,5 год., у 1907 – 13 год. [5; с. 76].

Статистичні дані свідчать, що з 1874 по 1907 р. кількість русинських шкіл скоротилася з 571 до 23. Планова їх ліквідація на Закарпатті завершилася в 1912 році, коли були закриті 23 останні русинські школи, тоді як кількість змішаних шкіл в регіоні зростала до 1902 р., коли їх було 306. Та вже у 1907 р. їх залишилися всього 107, а через декілька років там залишилася всього 61 так звана змішана школа, багато з яких невдовзі були ліквідовані. На 1914 рік залишилося 34 змішані школи на всю територію Закарпаття [6; с.124]. На початку I світової війни регіон не мав жодної, навіть народної школи, з русинською мовою навчання. Церковні школи занепадали, бо ніколи не мали достатньо коштів (утримували їх вірники), а держава накладала на них всілякі обов'язки, і коли ті не виконувалися, церковну школу закривали і відкривали державну, а та вже була угорською [8; с. 592].

Закон XXVI від 1907 р. регулював заробітні плати учителів за ретельно продуманою шкалою. Варто сказати, що багато з його положень дійсно були покликані поліпшити матеріальне становище вчителя і його ефективність у роботі. Однак таке поліпшення виграно за рахунок їх свободи. Вони стали простими чиновниками, зв'язаними по руках і ногах присягами, запитами, оглядами. Їхній кожен рух був під наглядом, і вся їх увага за інструкцією мала концентруватися на одному предметі – угорській мові [11; с. 227].

Органи влади всіляко підтримували діяльність культурних, освітніх, мовних товариств, метою яких було розповсюджувати угорську культуру, у тому числі і серед національних меншин. У їх статутах прямо проголошувалася мета: «Розповсюджувати угорську державницьку ідею і культуру»

[3; с. 114]. Заради «пробудження національного духу» Культурні Ліги зародилися майже в усіх комітатах і утворили мережу по цілій країні. На окраїнах вони одержували щедру матеріальну допомогу від держави, церкви, великих землевласників [3; с. 114]. Наприклад, Культурна Ліга Трансільванії у 1892 р. мала 20000 членів та капітал у розмірі 1000000 крон, і таким чином підтримувала більше 100 угорських шкіл та дитячих будинків. На пропозиції С. Каролі, графство Біхар стягувало податок на користь цієї ліги, отже, змушуючи румунів робити внесок на мотузку для їх власної шибениці [11; с. 179]. За цим прикладом вчинили ще у декількох графствах. У 1894 р. була утворена північно-східна Культурна Ліга для роботи у районах, де переважали русини-українці [11; с. 180].

Не кращим був стан освіти інших неугорських народів Закарпаття. У 1894 – 1895 рр. у Мармароші (де проживала основна кількість румун), працювали 154 школи, серед яких було: 62 русино-угорські, 29 румунських, 57 угорських, 3 русино-румунські, 3 русинські. На початок I світової війни всі румунські школи були закриті. Таким чином, 89 тис. румун Мармароша були позбавлені права на освіту своїх дітей у національних школах [6; с.125]. Словацьких шкіл на Закарпатті також не було. Понад 38 тис. словаків навчалися у 53 угорських школах (7 державних, 4 католицькі, а 42 євангелістські). 9 тис. 417 дітей ходили до шкіл, де вивчали словацьку мову як предмет. Щодо німецької меншини, то на початок XX ст. німецькі школи охоплювали всього 10,8% дітей. Майже 70% учнів народних шкіл не вміли ані писати, ані читати рідною мовою. 90% молодих німців не могли написати батькам листа німецькою. Взагалі німці в Угорщині не мали ні фахових, ні середніх чи вищих шкіл. Лише в Будапешті працювала 1 німецька гімназія, але тільки для емігрантів з Німеччини [2; с. 181].

Аналізуючи ситуацію, британський учений Р.В. Сітн-Вотсн стверджував, що угорський уряд навмисне переслідував мету придушити культуру і освіту серед неугорців і зосереджу-

вав зусилля на мадяризації [11; с. 157]. За його твердженням, цей процес досягнув таких масштабів, що розвитком освіти у центральних районах Угорщини просто знехтували. У той час як 11 румунських округів утримували 22 %, а 7 словацьких округів 11 % усіх державних шкіл Угорщини, 9 угорських округів і 4 найбільші міста разом мали лише 6 % [11; с. 218]. Іншими словами, державні початкові школи засновувались переважно в неугорських і змішаних районах, де служили розвитку угорського патріотизму.

Одним з результатів шкільної політики Угорщини стало скорочення кількості учнів, які зберігали національну свідомість. Якщо у 1866 р. русинами вважали себе 286 учнів гімназій та реальних училищ, то в 1871 р. таких було 130, а на поч. XX ст. – лише 100. У шести комітатах в 1910 р. з 508 греко-католицьких священиків називали себе русинами тільки 72, а з 831 вчителів народних шкіл – 97 [2; с. 180]. У даному разі визнання угорської національності означало можливість зберегти посаду.

Отже, політика мадяризації освіти в Закарпатті була складовою частиною цілеспрямованої акції угорського уряду, яка передбачала насильну асиміляцію національних меншин по всій країні. З одного боку, цей процес призвів до уповільнення національних рухів неугорських народів Угорщини. Зокрема, у цей період простежується спад політичної активності українців Закарпаття і скорочення їх етнографічної зони. Зросла кількість ренегатів, так званих «мадяронів», тобто тих, хто зі страху чи свідомо втратили національне почуття, визнавали своїми угорську мову, культуру, звичаї, навіть змінили прізвища. З іншого боку, така політика ще більше загострила національне питання в Угорщині. Це, зрештою, суттєво вплинуло на її долю після I світової війни, коли тисячі угорців самі опинились у якості нацменшин. Варто додати, що угорські політики так захопились втіленням програми мадяризації, що повністю знехтували навіть розвитком освіти у районах, заселених переважно етнічними угорцями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 1087. – Арк. 3–4
2. Макаренко Н. Закарпаття під тиском мадяризації: 1867 - 1914 рр. / Н. Макаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – вип. 37. – К, 2008. – С. 176 -186.
3. Мандрик І.О. Ідеологія та практика проведення державної політики мадяризації в 70-80-х роках XIX століття. / І.О. Мандрик // Науковий вісник УжНУ: серія «Історія». – № 7, 2002. – С. 112 -118.
4. Мандрик І.О. Угорський закон 1868 року «Про національне рівноправ'я», його історична оцінка. // Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія». – № 2, 1997. – С. 93-99.
5. Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук. / В.В. Марина – Ужгород, 1995. – 197 с.
6. Неточаєв, В. І. Закарпаття напередодні першої світової війни (1908 – 1914 рр.) / В. І. Неточаєв // Наук. записки УжДУ. – Т. 29. – Ужгород, 1957. – С. 91-136.
7. Неточаєв, В. І. Територія, населення, міста Закарпаття в кінці XIX – на початку XX ст. / В. І. Неточаєв // Доповіді та повідомлення УжДУ : серія «Історія» – № 4. – Ужгород, 1960. – С. 89-93.
8. Пап С. Історія Закарпаття. Том III. /С. Пап – Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2003. – 648 с.
9. Петров А. Об этнографической границе русского народа в Австро-Угрии, о сомнительной «венгерской» нации и о неделимости Угрии. / А. Петров – Петроградъ, 1915. – 47 с.
10. Хичій О.Ф. З історії шкільництва на Закарпатті з XVIII сторіччя до воз'єднання його з Радянською Україною / О.Ф. Хичій // Наукові записки Ужгородського державного університету. Т. XXIX. Історія Закарпаття. – Ужгород, 1957. – С. 331-352.
11. Scotus Viator [RW Seton-Watson]/Racial problems in Hungary. – London: Constable, 1908. – 549 p.